

*В.Андрущенко,
доктор філософських наук,
академік АПН України,
директор Інституту вищої освіти АПН України,
ректор НПУ імені М.П.Драгоманова,
професор.*

**Педагогіка духовності:
погляд за горизонти сучасного**

Різні історичні часи формують різні суспільні експектації щодо людини, яку потрібно підготувати до життя засобами освіти і культури, навчання і виховання. Відповідно до цього формуються й вимоги щодо мети, змісту, спрямованості, методології та методики діяльності цих засобів, характеру їх функціонування в загальному механізмі соціалізації особистості. Відслідковуючи історичну зміну парадигм педагогічної думки та дії, неважко побачити, що зі зміною епох в еволюційному процесі зростання цивілізації вони все більше наближаються до людини у всій повноті її фізичного і духовного вдосконалення. Означене наближення здійснюється не прямолінійно, а як перерив поступовості, не за моделлю “сходження знизу вгору”, а за спіралевидними колами, кожне з яких нібито й повторює попереднє, але вже на якісно більш високому рівні. Так рухається загальна історія людства, а разом з нею – історія педагогічної думки і дії.

Антична епоха, наприклад, увійшла в історію педагогічної думки як педагогіка природовідповідності людини; середньовічна – як її (людини) боговідповідності. Епоха Відродження повернула людину до її „природних вимірів”; Просвітництво подарувало людству повагу до розуму пізнання навколишнього світу. Нові часи залишили історії педагогіку формування джельтмена (громадянина); буржуазна епоха утверджувала педагогіку прагматизму; епоха соціальних революцій – педагогіку класової боротьби, логіку підготовки революціонера. Епоха науково-технічного прогресу сформувала своєрідну педагогіку технократизму. Наші часи потребують і формують педагогіку духовності, яка наближає людину до людини, об’єднує

їх загальнолюдськими цінностями, глобальним світоглядним баченням майбутнього.

Перехід людства до педагогіки духовності обумовлений історичною еволюцією цивілізації, її входженням в епоху ноосферного способу існування. На цій стадії людство, зрештою, підійшло до усвідомлення себе не лише як частини природи, соціальних відносин чи культури, а й як продукту універсальної ноосферної цілісності з домінуючим духовним началом (стрижнем), на основі якого розгортається життєдіяльність кожного індивіда, здійснюється його доля.

Закладені П.Тейяр де Шарденом та розгорнуті В.Вернадським ідеї ноосфери як сфери розуму, яка є завершальним етапом історичної еволюції біосфери, що увінчується виникненням і розвитком цивілізації, дозволяють усвідомити первинне начало всього суцього, за яким колективний розум, „пункт Омега” (П.Тейяр де Шарден”), розумна людська діяльність (В.Вернадський) виступає визначальним фактором розвитку, а людина як людство в своєму духовному самоусвідомленні – утверджується своєрідним центром єдиного і неподільного Космосу.

Шлях до людини, таким чином, проходить через її духовне зростання, результатом якого має стати внутрішнє розуміння її (людини) духовної тотожності з Великим Космосом, Людством у всіх його цивілізаційних вимірах. Педагогіка духовності є засобом такого духовного зростання особистості. Вона забезпечує усвідомлення людиною своєї „вселюдськості” й „всесвітності”, невіддільності власного існування (і лише завдяки цьому можливого) від існування людства і Космосу як таких.

Традиційний марксистсько-матеріалістичний погляд на історію такий підхід буде заперечувати. І це зрозуміло. Його логіка проста: людина є природною істотою і разом з тим, продуктом тих суспільних відносин, в яких вона живе, працює, виховується. Соціалізація такої людини має здійснюватись за механізмами входження в культуру, соціум, виховання у відповідності з наявними традиціями. Духовне в людині є похідним від її

матеріального буття. Базуючись на цих підвалинах, марксистська педагогіка розгорталась як педагогіка фізичного, розумового, морального, естетичного і т. ін. розвитку особистості у відповідності до тих історичних реалій, які на той час складались. Її провідними мотивами були послідовно змінюючі один одного принципи “революційної доцільності”, “виживання у ворожому оточенні”, “побудови соціалізму”, “післявоєнної відбудови народного господарства” тощо. Характерно, що в період більш-менш стабільного розвитку системи базова школа в колишньому СРСР, що ставив завдання поєднання досягнень НТР з перевагами соціалістичного способу господарювання й на цій основі “догнати й перегнати США...”, визначалась як загальноосвітня, трудова, політехнічна. Духовність в такій педагогіці знаходилась коли б чи не на останньому місці. Її підмінила фальшива програма виховання людини за принципами Морального кодексу будівників комунізму та її естетичного розвитку на основі художньої культури й мистецтва соціалістичного реалізму. Фальшивість такої педагогіки була більш ніж очевидною і для педагогів, і для громадськості. Її результатом була людина спотвореної духовності. І хоча традиційно народна культура, родинне виховання й школа, які виходили за межі означеної педагогічної парадигми, частково вводили людину в духовний контекст загальнолюдської культури, у переважній більшості радянська педагогіка формувала “нецивілізаційний” тип особистості, який згодом отримав принизливу назву “гомо советикус”. Більшість педагогів і вихователів педагогічні канони радянської школи порушувати не наважувались, бо вихід за їх межі в тоталітарній державі переслідувався й карався.

У ряді зарубіжних країн духовність людини виховується релігійними засобами. Ряд держав, вірніше, їх виховних систем, практикують духовне виховання в так званих суботніх або недільних релігійних школах. Зазвичай в них домінує педагогіка релігійності, авторитет Бога, Св. писма й священнослужителів. І хоча загалом вона забезпечує більш-менш стабільне духовне виховання і моральну відповідальність особистості, такий підхід не

може бути визнаний універсальним. І ось чому: по-перше, духовність людини релігійною складовою аж ніяк не вичерпується, вона – більш об’ємне утворення, що включає в себе народну мораль (мудрість), естетичні цінності, атеїстичні переконання, наукові знання тощо; по-друге, в релігійній духовності особистість, яка б мала бути визнана в якості основного суб’єкту власної духовності (і життєдіяльності загалом), залишається на задньому плані; по-третє, релігійна духовність базується переважно на ірраціональному знанні, в той час, як духовність загалом базується на дискурсі наукового і позанаукового, раціонального та ірраціонального знання.

Визнаючи свободу совісті як одне з вихідних прав людини, а у відповідності до нього – право релігії щодо надання послуг подібного роду, завжди слід мати на увазі, що духовність, сформована на релігійній основі, має суперечливий характер: з одного боку, вона облагороджує людину духовними цінностями, сприяє розвитку моралі, людинолюбства; з другого боку, зводячи духовність до її релігійної складової, багато в чому обмежує духовне єство людини, а разом з цим – звужує самостійність волевиявлення, активність і соціальну творчість особистості.

Педагогіка духовності в Україні розпочиналась з народної мудрості. Пізніше цю нішу практично одноосібно зайняло християнство. Різноманітні антирелігійні ересі, хоча й збуджували духовний світ особистості, суттєвого масового впливу на народ не мали. Перші українські школи базувались на педагогіці Закону Божого, елементах наукових знань та народній мудрості (народна філософія), яка попри всі можливі обмеження української школи цілком і повністю не зникла навіть у найбільш несприятливі історичні періоди. Першу цілісну модель педагогіки духовності (вчення про навчання та виховання на основі осягнення Біблії) створив видатний український мандрівний філософ, мислитель і педагог **Григорій Сковорода**; другу – “філософію серця” - не менш видатний релігійний філософ **Памфіл Юркевич**; третю – змістовну педагогіку “серця, яке віддається дітям” -

видатний український педагог *Василь Сухомлинський*. Створені в різні історичні часи й під тиском різних обмежень, означені педагогічні моделі мають єдиний філософський стрижень – високу духовність, яку належить передати дітям, виховати в них почуття причетності до універсуму й роду людського, як його найбільш досконалого й унікального витвору.

Сучасна педагогіка духовності формується як успадкування й продовження найкращого вітчизняного й зарубіжного педагогічного надбання, трансформованого до духу сучасної епохи та українського державотворення. Разом з тим, вона має інноваційний характер, базується на класично філософському розумінні духовності як явища ноосферного плану й характеру. Це – педагогіка людини як людства, педагогіка вселюдності. Її базовими цінностями є такі загальнолюдські гуманістичні пріоритети, як Добро, Справедливість, Честь, Гідність і т. ін., провідними символами - категорії “Віра”, “Надія” і “Любов”. Вона базується на розумі й прагне до істини, оплетена чуттєвістю, намагається вилити її в співпереживання; є уособленням волі людини, спрямованої на її самореалізацію.

Сучасний світ – різнобарвний. Кожен народ, держава і культура мають свої експектації щодо становлення людини як особистості, параметрів її життєвиявлення і життєствердження, власні вимоги до педагогіки, засобами якої здійснюється підготовка людини до життя. Разом з тим, в них прослідковується (у одного більше, у іншого – менше) й дещо спільне – загальнолюдське, що єднає народи і культури як людство, як цивілізацію. Глобалізація прагне його („спільне”, „загальнолюдське”) розгорнути й розширити; антиглобалісти трактують цей процес як нівелювання національно-особливого, як обмеження свобод народу (нації, культури) щодо власного волевиявлення й протидіють глобалізаційним процесам всіма доступними засобами – економічними, політичними, соціокультурними. Означена суперечність може бути вирішена лише „заглибленням” обох складових – „глобалізаційної” (вселюдської) і „національної” в єдине і неподільне буття цивілізації – ноосферу, де розум самотійно обере те, що, як

писав І.Кант, „розум буде вважати як добре”. Ноосферне буття людства, з одного боку, встановить розумні межі глобалізації; з іншого - забезпечить усвідомлення „національного” як розширення і поглиблення сфери існування всезагального. Ноосферне буття людства – це буття людей в їх духовній єдності, забезпечити яку здатна лише педагогіка духовності шляхом виховання кожної особистості в контексті єдності загальнолюдських і національних цінностей, традицій та пріоритетів.